

> התמונה מתוך הסרט "יזכור - עבדי הזיכרון" של אייל סיון (1991)

ביחידה זו נתבונן בעיצוב הזיכרון הקולקטיבי שלנו דרך בחינה ביקורתית של טקסי יום הזיכרון. דרך צפייה בקטע מהסרט "עבדי הזיכרון" נעלה שאלות ביקורתיות על הבניית הזיכרון בחברה הישראלית.

מטרות

1. להכיר את המושג "זיכרון קולקטיבי".
2. לבחון את דרכי העיצוב של הזיכרון הקולקטיבי בישראל, דרך הדוגמה של טקסי הזיכרון.

חינוך

זיכרון
קולקטיבי

אמנות

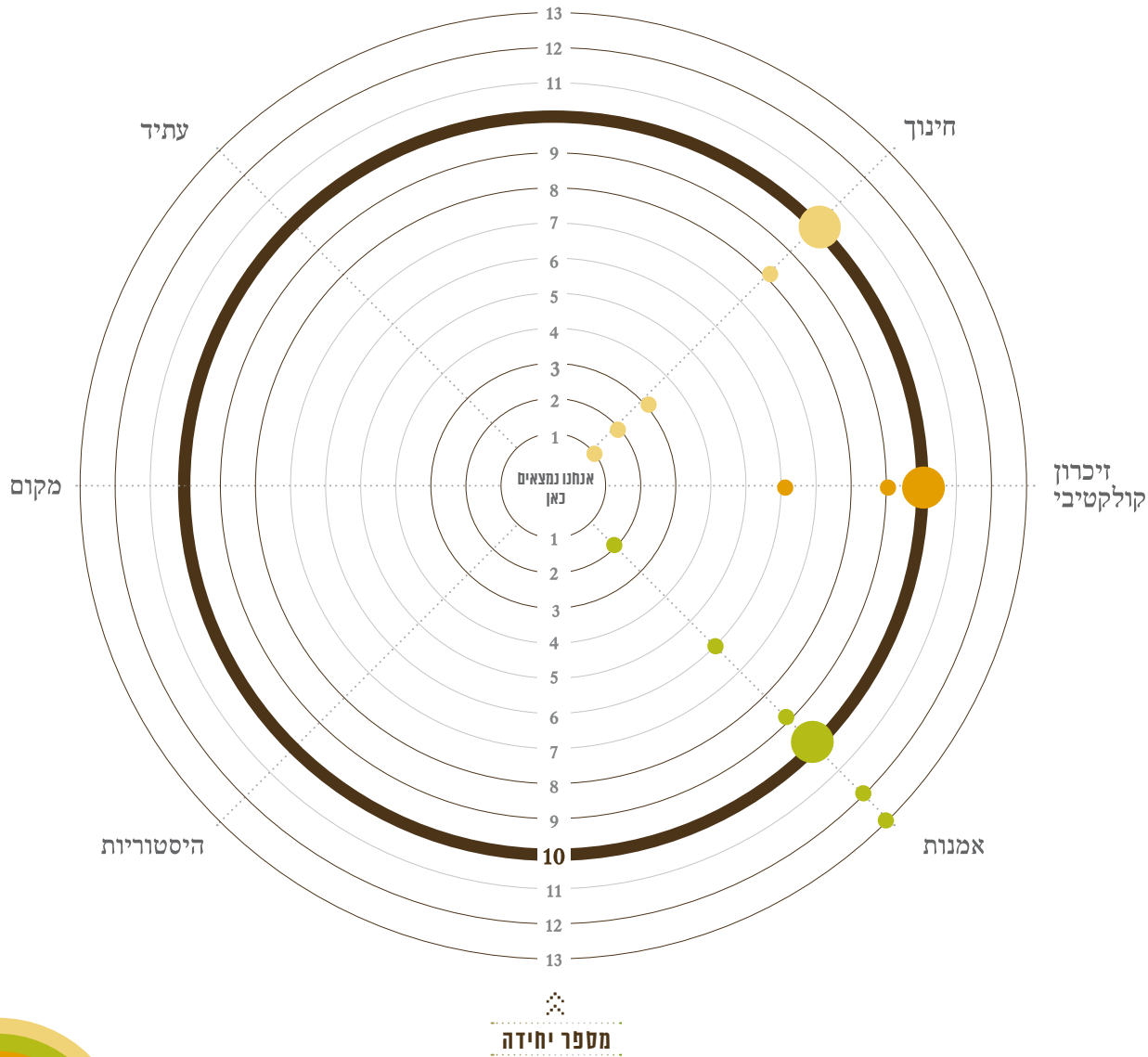
יחידה 10: המסדר יעבור לדום. זיכרון ושכחה בטקסים לאומיים

חומרי עזר: קטע מסרט

קטע מהסרט "יזכור - עבדי הזיכרון" (1991)
במאי: אייל סיון (15 דקות).

התמצאות בערכה:

<< כל מילות המפתח >>

מהלך הפעילות

1. פתיחה:

איך בנוי טקס יום הזיכרון שלנו בבית הספר? מה המרכיבים שלו וכיצד הוא נראה?

2. עבודה בקבוצות: המורה יחלק את הכיתה לשלוש קבוצות.

כל קבוצה תקבל דף חלק שעליו היא תתבקש לכתוב או לצייר חלק מטקס יום הזיכרון: התנהלות הטקס על הבמה; עיצוב חלל הטקס; והקהל בטקס.

3. הצגת התוצרים: כל קבוצה תספר לשאר הכיתה כיצד נראה החלק בטקס שעליו עבדה.

4. דיון בכיתה: המשגה תיאורטית על זיכרון קולקטיבי:

- למה אנו זוכרים כל כך במדויק את הטקס?
- למה אנו זוכרים את הטקס כל כך דומה, למרות השוני בינינו בדברים אחרים? (ניתן לתת כדוגמה אירוע מסוים שכל התלמידים נכחו בו וכל אחד זוכר אחרת)
- המורה יתחיל בהגדרת "זיכרון קולקטיבי": זיכרון קולקטיבי הוא מושג סוציולוגי, המתייחס לתופעה חברתית שבה חברה מסוימת נותנת לאירועים בעבר משמעות בהווה. ממה מורכב הזיכרון הקולקטיבי שלנו? מה יש בו ומה אין בו?
- המורה יכתוב על הלוח או על בריסטול את ההגדרה המורחבת, כך שניתן יהיה לחזור ולברוק את ההגדרה לאורך הפעילות: זיכרון קולקטיבי הוא מושג סוציולוגי, המתייחס לתופעה חברתית שבה חברה מסוימת נותנת לאירועים בעבר משמעות בהווה. הזיכרון הקולקטיבי בא לידי ביטוי דרך "מחוזות זיכרון" - מרחבים ספציפיים או אירועים בזמן כמו אנדרטאות, ימי זיכרון, טקסים, חפצים, סרטים, ועוד - שנועדו להזכיר לציבור את אירועי העבר ולתת להם משמעות.¹ הזיכרון הקולקטיבי אין משמעו בהכרח היזכרות מדויקת במה שקרה בעבר, אלא הוא זיכרון שנבנה, מתפתח, מעוצב ומשתנה תדיר לפי הצרכים והאינטרסים העכשוויים של החברה.
- מה דעתכם על ההגדרה הזו?

5. צפייה בקטע מהסרט "זכור - עבדי הזיכרון" (1991) של אייל סיון. הקטע מציג טקס זיכרון בבית

ספר תיכון ביום הזיכרון לחללי מלחמות ישראל, ושיחה עם פרופסור ישעיהו לייבוויץ' (ראו חומרי עזר 1).

6. דיון בכיתה - על הסרט:

- מה ראינו בקטע?
- מה הרגשתם כשצפיתם בטקס?
- כיצד פרופסור לייבוויץ' מגיב לטקס? מה דעתכם על הדברים שהוא אומר?
- הסרט שראינו נעשה ב-1991. מה דומה ומה שונה בין הטקס בסרט לבין הטקס כפי שאתם מכירים אותו היום? במה השוני או הדמיון הזה מעידים על האופי של זיכרון קולקטיבי?
- מה המטרות והמסרים המועברים לדעתכם בטקסי הזיכרון?

7. דיון מסכם - זיכרון, שכחה ועתיד:

- למה חברה זוכרת? מה נותן הזיכרון הקולקטיבי לחברה?
- למה חברה זוכרת משהו אחד ולא משהו אחר?
- המורה יקריא את הציטוט הבא, מתוך מאמר של אורי רם:²
"זיכרון הוא 'זיכרון' ושכחה היא 'שכחה', וכל אחד מהם הוא בבואת השני ולא היפוכו; לפיכך השאלה הגדולה היא לא אם לזכור או לשכוח, אלא מה לזכור ולשכוח, כיצד לזכור ולשכוח, ומי יזכיר וישכח. ובעיקר יש לדעת, כי הזיכרון והשכחה אינם מכוונים כלל לעבר כי אם לעתיד".
- למה הכותב מתכוון כשהוא מסמן במירכאות את המילים "זיכרון" ו"שכחה"?
- מה היחסים בין זיכרון לשכחה? מה התפקיד שלהם?
- מה אנחנו כקהילה רוצים או מרגישים שאנו צריכים לזכור, או להבדיל - מעדיפים לשכוח?

הצעה לפעילות המשך:

אפשר להשתמש במודל של זיכרון קולקטיבי, שבשיעור בחנו בהקשר של טקסי זיכרון, וליישם אותו על מסגרות נוספות של חינוך המונים, כמו מוזיאוני מורשת. מומלץ לקיים ביקור במוזיאונים אלו (למשל מוזיאון האצ"ל בתל-אביב, מוזיאון הפלמ"ח ברמת-אביב, ועוד) ולעודד את התלמידים להפעיל את חושי הביקורת שלהם, תוך העלאת שאלות כגון: מי מגיע למוזיאון? איך המקום בנוי? מה המבנה הזה מנסה להגיד לנו? מה הוא מנסה להסתיר? וכו'.

¹ נורה, פ. (1993), "בין זיכרון להיסטוריה - על הבעיה של המקום", זמנים 45. עמ' 5-19.

² רם, א. (1999), "בזכות השכחה", 50 ל-48, תיאוריה וביקורת, גיליונות 12-13, ירושלים: ון ליר. עמ' 357.

זיכרון קולקטיבי הוא מושג סוציולוגי, המתייחס לתופעה חברתית המחברת אירועים מהעבר לכדי סיפור אחד ומעניקה להם כך משמעות בהווה. הזיכרון הקולקטיבי מהווה כלי שימושי לאפיון זהותה הייחודית של קהילה למול קהילות אחרות, הוא משרטט את גבולות ה"אנחנו" - מי בפנים ומי בחוץ - ומכאן שהוא מעוצב תוך כדי מאבקים בין קבוצות חברתיות שונות. היות והזיכרון הקולקטיבי נתפס ככלי מרכזי בעיצוב מדינת הלאום, המדינה עשתה (ועושה) מאמצים רבים לרכז בידיה את המונופול על הזיכרון. זיכרון קולקטיבי של חברה מסייע לה למקם עצמה לאורך ציר הזמן ולאפייין את המקורות שמהם צמחה, תוך הדגשת אירועים ופרטים מסוימים. הזיכרון הקולקטיבי נבנה, מתפתח, מעוצב ומשתנה תדיר לפי צורכי ההווה, ומכאן שהוא למעשה תהליך מכוון של זיכרון והשכחה, שאינו מכוון לעבר אלא להווה ולעתיד. המשך קיומו מותנה בכך שחברי הקבוצה יעבירו אותו מדור לדור.³

כפי שהגדיר זאת ההיסטוריון פייר נורה (Nora), הזיכרון הקולקטיבי מתעצב דרך "מחוזות הזיכרון" - מערכת של סימנים במרחב, כמו אנדרטאות, ושל סימנים בזמן, כמו ימי זיכרון. מטרתם של סימנים אלה "להזכיר" לציבור אירועים מן העבר הנתפסים כבעלי חשיבות ומשמעות בהווה. לרוב, יש לתרגל את הזיכרון הקולקטיבי דרך פרקטיקות ופעולות פיזיות: יש לשיר, לספר, לעמוד, לצפות ועוד. כך, בין היתר, מגויס הזיכרון הקולקטיבי לעיצוב הזהויות הקולקטיביות.⁴

במדינת ישראל, כמו במדינות לאום אחרות, ממלא בית הספר תפקיד מרכזי בתהליך הסוציאליזציה המנחיל את התרבות הלאומית והזיכרון הקולקטיבי.⁵ כסוכן זיכרון של

מדינת הלאום, נתפס בית הספר כמשמר הסדר החברתי הקיים. אחד הביטויים המרכזיים לכך הוא טקסי הזיכרון, שעיצובם התייצב בשנות החמישים וכוון לליכוד האומה וליצירת תחושת גורל משותף וזיקה למולדת, תוך הבטחת מחויבות חברתית ומוטיבציה לשרת בצבא. הנרטיב הישראלי מובנה מדי שנה במערך שנסוב סביב פרק הזמן של פסח - יום השואה - יום הזיכרון - יום העצמאות: בחג הפסח מוצבת תפיסת הזמן המיתית המגדירה את תבנית הגורל היהודי כמושתת על מעגלים חוזרים של פרעות, מלחמה וגאולה; הזמן המודרני מוצג מיום השואה ועד יום העצמאות; הגורל היהודי נקשר עם המהפכה הציונית, וכך משתרש הנרטיב ההיסטורי הציוני.⁶

המרחב בטקסי הזיכרון מסומן על-ידי סמלי המדינה, שאליהם מצטרפים מרכיבים חזותיים של אש ולהבות. הטקסטים, שנבחרים מתוך מאגר יחסית קבוע, באים להדגיש את המסרים הלאומיים. הטקס מתחיל בצפירה ובעמידת דום ומנוהל כמסדר צבאי, שההתנהגות בו ברורה: שתיקה, עמידה, ראש מורכן. כל מי שנוכח בטקס מבצע אותן תנועות, ולרגע כולם הופכים לגוף אחד.⁷ האידיאולוגיה מוטמעת דרך הגוף ומדגישה את החוויה הרגשית והאישית שהופכת להיות החוויה של כולם.

משנות השבעים החלו להתרחש במדינת ישראל, ובמערכת החינוך בכללה, שינויים בדפוסי הזיכרון וההשכחה הקולקטיביים בעקבות תהליכים חברתיים ופוליטיים. לטענת הסוציולוג אורי רם, גבולות שדה הזיכרון הקולקטיבי בישראל כיום נעים בין שני צירים עיקריים, האחד מחזק תפיסות לאומיות והשני מערער עליהן ומדגיש תפיסות אזרחיות.⁸ הסוציולוגית עדנה לומסקי-פדר מוסיפה

במחקרה כי בתי הספר המבקשים לקדם תפיסה אזרחית מדגישים בטקסייהם את הכאב הפרטי והאבל האישי. כך הם מעודדים התנסות סביב מכנה משותף רחב, שמתרכז בחוויה האנושית ועוקף מחלוקות אידיאולוגיות.

³ בר און, מ. (2000), "לזכור ולהזכיר - זיכרון קולקטיבי, קהילות זיכרון ומורשה", בתוך: מיזל, מ. ושמיר א. (עורכים), דפוסים של הנצחה, תל-אביב: משרד הביטחון. עמ' 11-47.

זנד, ש. (2004), ההיסטוריון, הזמן והרמיון, תל-אביב: עם עובד; זרובבל, י. (1995), "מות הזיכרון וזיכרון המוות: מצדה והשואה כמטפורות היסטוריות", אלפיים 10, תל-אביב: עם עובד. עמ' 42-67; רם, א. (1999).

⁴ בר און, מ. (2000)

⁵ זנד, ש. (2004)

⁶ לומסקי-פדר, ע. (2003), "מסוכן זיכרון לאומי לקהילת אבל מקומית: טקס יום הזיכרון בבתי ספר בישראל", מגמות מב (3), עמ' 353-387.

⁷ אלטוסר, ל. (2003), על האידיאולוגיה, תל-אביב: רסלינג. תרגום: א. אזולאי

⁸ רם, א. (1999)

יחידה זו תעלה שאלות על האופן שבו מובנה הזיכרון הקולקטיבי בקרב יהודים בישראל ועל הנחות היסוד המובלעות בו. היא תבקש לבחון בעיניים ביקורתיות את אחד האמצעים המרכזיים שדרכו מונחל הזיכרון הקולקטיבי לתלמידים במערכת החינוך: טקסי זיכרון.

העלאת שאלות על הבניית הזיכרון הקולקטיבי שלנו אינה פשוטה ועלולה ליצור התנגדות ורתיעה. ניתן לצפות לביטויי תחושות פחד, תוקפנות, התגוננות והגנה על הקולקטיב. יחד עם זאת העלאת שאלות מהווה חלק מרכזי בתהליך פדגוגי ביקורתי. התהליך שנציע כאן בא לערער על קבלת מרכיבי הזיכרון הקולקטיבי ואופני פעולתו כמובנת מאליה, וינסה לקדם בחינה מחדש של האידיאולוגיות ושל האמצעים שדרכם הן מונחלות. העלאת השאלות הביקורתיות על המציאות ועל הנחות היסוד שלנו תסייע לתלמידים לנתח את המציאות שבה הם חיים, להיות אקטיביים כלפיה ולנקוט עמדה עצמאית ובשלה.

לצורך כך נתחיל בהעלאת שאלות כגון: ממה בנויים הטקסים שאנו עוברים כל שנה? מה המסרים שלהם? איך מועברים המסרים הללו? החלק הראשון של היחידה נועד להראות לתלמידים שהם יודעים היטב איך נראה טקס יום הזיכרון, ולבחון מדוע הם זוכרים אותו במדויק כל כך. נמשיך חלק זה בהמשגת המושג הסוציולוגי "זיכרון קולקטיבי". בשלב השני של היחידה נצפה בקטע מתוך הסרט "זכור - עברי הזיכרון" של הבמאי אייל סיון מ-1991. הסרט עוקב אחר תלמידים ישראלים מגן הילדים ועד שבועת האמונים לצה"ל. במוקד הסרט עומד האופן שבו פועלת הבניית הזיכרון הקולקטיבי בישראל, דרך בחינת התקופה מפסח ועד יום העצמאות במערכת החינוך.

אנו נצפה בקטע העוסק בטקס יום הזיכרון בבית ספר תיכון, והמשלב ריאיון עם פרופסור ישעיהו לייבוביץ', הוגה דעות יהודי-ישראלי שביקר בחריפות את הלאומיות והציונות. באמצעות הסרט יוכלו התלמידים לבחון את הזיכרון הקולקטיבי המונחל במערכות שבתוכן הם גדלים, ביחס לזהותם הישראלית ולמערכת החינוך.